

УДК: 94(4)«20»

ШЕВЧЕНКО Н.В.,

Чорноморський державний університет ім. П. Могили

Шевченко Наталія Володимирівна (1953 р. н.). У 1974 р. закінчила історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка. Кандидат історичних наук, доцент, декан факультету політичних наук Чорноморського державного університету ім. П. Могили. Коло наукових інтересів – *політична історія українського суспільства XV-XVIII ст.*

СУЧАСНИЙ ПРОЕКТ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ІСТОРІОГРАФІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена аналізу здобутків та проблем сучасної історіографії в реалізації наукового міжнародного проекту Інституту Центрально-Східної Європи, зокрема, важливості для концепції Центрально-Східної Європи Речі Посполитої як уособлення спільної соціокультурної і політичної спадщини польського, білоруського, литовського, українського народів та праобразу європейської співдружності епохи ранньомодерного часу.

Статья посвящена анализу результатов и проблем современной историографии в реализации научного международного проекта Института Центрально-Восточной Европы, в частности, важности для этого проекта Речи Посполитой как олицетворение общего социального, культурного и политического наследия польского, белорусского, литовского, украинского народов и прообраза европейского содружества эпохи начала нового времени.

Article is devoted to the analysis of results and problems of a modern historiography in realization of the scientific international project of Institute of the Central-East Europe, in particular, to importance for this project of Rech Pospolitaya as personification by the general social, cultural and political heritage of Polish, Belarus, Lithuanian, Ukrainian peoples and a prototype of the European commonwealth of an epoch of the beginning of new time.

Для сучасної вітчизняної історіографії актуальною є проблема діалектики історії України та всесвітньої історії. Дослідники констатують відсутність української історії в історії світовій. На їх переконання, історичне завдання, яке стояло перед М.С. Грушевським та його сучасниками і полягало у створенні власної національної історії України, виконано. Однак, на думку В.А. Потульницького, на сьогодні цього здобутку замало для повноцінного входження української історії у світову, оскільки всі автори її синтетичних курсів не охоплювали історію України в діалектиці з

всесвітньою. Англійські, французькі, німецькі історики ще в XIX ст. в ході дискусій обґрунтували як власну історичну схему, так і схему історії Західної Європи. Нині подібне становище спостерігаємо в східноєвропейській і українській науці.

Розпад СРСР і входження колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу, активізувалися дослідження, пов'язані з переоцінкою радянської історіографічної спадщини стосовно державотворчої традиції цих народів, потребою розробки власного національного історичного канону, визначення

європейського вектора політичної культури від минулого до сьогодення. Існують російська, польська, єврейська, німецька, турецька й українська схеми історії України, які суперечать одна одній. Українська історія, на думку В. Потульницького, має бути створена, але при цьому позбавлена власних багатьох міфів, а світова – своїх міфів про Україну [1].

Здобутки вітчизняної історіографії в переосмисленні базових цінностей європейського вектора української історії, що сформувалися в епоху середньовіччя та початку ранньомодерного часу, проаналізовані автором даної статті доповіді «Ягеллонська спадщина в сучасній вітчизняній історіографії», оприлюдненої на міжнародній науковій конференції «Україна – Польща на міжнародній арені у кінці XX – початку XXI ст.» (Миколаїв, 18-20 вересня 2008). Мета даної розвідки – вклад зарубіжних дослідників у реалізацію міжнародного проекту інтегрованої історії країн Центрально-Східної Європи, започаткованого в 2000 році Інститутом Центрально-Східної Європи в Любліні. Зокрема, у ньому знайшов відображення історіографічний аналіз важливого компонента новітньої концепції Центрально-Східної Європи, яким є історія Речі Посполитої.

Проблема інтеграції історії України у світову тісно пов'язана з давньою дискусією про культурну і політичну географію Європи, яка була розпочата в XIX ст. і поновлена в кінці XX ст. Із входженням частини колишніх соціалістичних країн Центральної Європи до ЄС, що призвело до зміни європейського геополітичного простору, активізувалися дискусії щодо сутності європейської цивілізації, часу й особливостей формування центрів та периферії. Тоді і була розроблена регіональна концепція країн Центрально-Східної Європи як регіональної європейської спільноти [2].

Дискусії про сутність європейської цивілізації є особливо актуальними для польської історіографії, представники якої упродовж багатьох століть розробляють тему цивілізаційної місії Речі Посполитої в європейському контексті. Ще в часи романтичного і неоромантичного напрямків у польській історіографії виник міф про особливу державну співдружність народів польського, литовського, білоруського і українського народів доби польсько-литовських уній з часів Ягайла-Владислава та Сигізмунда II Августа, перетворену у федерацію двох народів Речі Посполитої, яка постала після Люблінської унії 1569 року [3]. Головним постулатом «ягеллонської спадщини» є визнання приналежності Польщі до західної християнської цивілізації та відмінності її історичного шляху від західноєвропейського в силу порубіжного положення між Заходом і Сходом і виконання ролі представника й захисника західних цінностей та головного бар'єру турецько-татарської експансії. Окрім відмінностей польської історичної долі, обумовлених геополітичним чинником, акцентувалася увага на особливості її

політичної культури та практики політичного життя, яка склалася в Речі Посполитій з XVI ст. у вигляді моделі шляхетської республіки. Згідно з її авторами, Річ Посполита, здійснюючи свою колонізацію Східної Європи, щодо Заходу і Сходу була політично й духовно самодостатня і мала потенціал для творення особливої проміжної цивілізації. Ця концепція слугувала потребі поєднати польську історичну спадщину зі слов'янським та західноєвропейським світом задля подальшого відродження незалежної польської держави. Більше того, найбільш радикальні прибічники цієї концепції відстоювали тезу, згідно з якою права Польщі до руських земель і Литви виникають із цивілізаційних заслуг [4].

Значимо, що витворений у XIX ст. «ягеллонський міф» та концепція «цивілізаційної місії Речі Посполитої на Сході» отримав «друге дихання» у наш час з огляду на реальну місію Польщі як «адвоката» колишніх народів Речі Посполитої, особливо України в справі інтеграції їх у європейську співдружність, про що свідчить не тільки згадана концепція «Історії Центрально-Східної Європи».

Це історіографічне переосмислення Речі Посполитої як праобразу спільного європейського дому багатьох народів було лейтмотивом виступів учасників міжнародної наукової конференції пам'яті «Європа – минуле і майбутнє. Візії та ревізії», яка відбулася 24-26 листопада 2006 року в Києві в рамках проголошеного ЮНЕСКО Міжнародного року Є. Гейдройця. Головне завдання конференції – проаналізувати новий формат Європи на початку XXI ст. та виклики, які постають перед сучасною Україною та Європою, за нових обставин актуалізувати і перенаголосити проблемний комплекс, що стояв у центрі уваги Є. Гейдройця й очолюваного ним часопису «Культура» як одного із чинників європейського порозуміння [5].

Так, Є. Єдліцький розглядає культурні взаємини Польщі упродовж XI-XXI ст. і констатує, що середньовічна Польща як країна порубіжжя західної цивілізації була культурною периферією щодо творчих центрів останньої. У ту саму добу Польща й Литва створили найоригінальнішу культуру у своїй історії: сарматизм і шляхетську демократію. На думку автора, у Речі Посполитій творився регіональний цивілізаційний синтез Заходу і Сходу, що й спричинив факт її віддалення від цивілізаційної спільноти західноєвропейських народів та їх інтелектуального авангарду. Причина бачиться автору статті в тому, що Річ Посполита була зайнята захистом від шведських і татарських набігів, війнами з Туреччиною та Москвою й козацтвом, а понад усе власними політичними кризами, прогавила інтелектуальний переворот XVII ст. і відтоді стала вже безповоротно периферійною частиною континенту [6].

Для держав Європейського союзу Східна Європа починається на схід від Польщі, тож країни, які там розташовані, включно з

Україною, трактується як подібні до Росії і мають знаходитися під сферою її впливу. У той час Україні, як слушно підкреслює Ф. Тер, дуже важливо вирватися з цього традиційного поділу Європи і знайти власну позицію на «ментальній карті Європи». На його думку, однією із можливих стратегій було б залучитися до концепції країн «Центрально-Східної Європи», яка знайшла підтримку в частини науковців та політиків Польщі, Угорщини, Чехії та Балтії.

Структурно-історичне означення Центрально-Східної Європи бачиться її прибічникам у відчутній означеності феодалізму як системи сеньйоріально-васальних зв'язків, у сильній позиції шляхти на противагу порівняно слабкому міщанству, «етнічній мішанці» та порівняно пізньому й обтяженому конфліктами націотворенні. До цього регіону учасники міжнародного проекту регіональної історії Європи залучають Західну і Правобережну Україну включно з Києвом. На їх думку, тривала належність України до Польської Корони і Речі Посполитої, Люблінська унія, греко-католицька церква, популярність просвітницьких доктрин політичного устрою і прав людини, існування єзуїтських колегій як західної моделі культурного розвитку, – все це є підставами до приналежності України до Заходу, однак ці аргументи мало відомі європейським інтелектуалам [7]. Тому в 2000 році постав міжнародний проект створення інтегрованої історії народів Центрально-Східної Європи, започаткований Інститутом Центрально-Східної Європи в Любліні під назвою «Dzieje krajow Europy Srodkowo-Wschodniej». Білорусь, Литву, Україну представляли по двоє авторів (фахівців з давньої та новітньої історії): Генадзь Саганович і Захар Шибєка, Адомас Бутрімас і Антанас Кулакаускас, а з України – Ярослав Грицак та Наталя Яковенко. Від Польщі делеговано трьох істориків: медієвіста Є. Клочковського, ранньомодерника А. Камінського, фахівця з новітньої історії Г. Дильонгову.

У центр спільних зацікавлень автори національних версій історії Центрально-Східної Європи поставили політичну культуру, громадян та їх права. Нині в Любліні вже вийшло друком сім томів серії: три польських автори (2000), два білоруські (Сагановича в 2001 році і Шибєки в 2002 році), два українські (обидва в 2000 році; їх ширші україномовні версії опубліковано у видавництві «Генеза» у 1996 та 1997 році). Це твори Ярослава Грицака під назвою «Нарис історії України: формування модерної української нації» та Наталі Яковенко «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.». За спостереженням Н. Яковенко, цей історичний проект не передбачав ні узгодження поглядів, ні «притирання історій» для комфорту читача. Зближує ці роботи рішуча відмова учасників проекту від патріотичної міфології, схильної

списувати всі національні поразки й біди на підступного лихого сусіда [8].

Про важливість Речі Посполитої для концепції Центрально-Східної Європи та включення до неї України заговорили після обнародування наукового проекту в Інституті Центрально-Східної Європи в Любліні під керівництвом Єжи Клочовського та презентації двотомної «Історії Центрально-Східної Європи». Це історіографічне переосмислення Речі Посполитої відбулося і в роботі «Історія Речі Посполитої багатьох народів. 1505-1795» польського історика А. Камінського. Книга останнього написана не про Польщу та поляків, а про спільноту держав: Корони Польської, Великого князівства Литовського, які на той час представляли федеративну Річ Посполиту. Предметом своєї праці він визначає історію «громадянського простору», тобто форм громадянського суспільства та його політичної культури, що забезпечували спільність «культурного клімату» на етнічно строкатих територіях Речі Посполитої. Особливо важливою для А. Камінського є теза про досягнення Речі Посполитої в парламентаризмі, самоврядуванні, громадянських правах і релігійній толерантності як результаті співучасті і співпраці всіх націй. Водночас він свідомий того, що ідея спільного річпосполитського набутку об'єднувала передовсім «повноправних громадян», тобто шляхту. Однак похідне від цієї ідеї поняття «золотих вольностей», що стало своєрідною візитною карткою Речі Посполитої, за його спостереженням, відлунувало і в середовищах «громадян другої категорії» – козаків та міщан [9].

Як бачимо з рецензії Н. Яковенко на роботу польського дослідника, останньому вдалося упродовж усієї книги не випустити з поля зору головного героя – «громадянський простір». Народження держави громадян, на думку рецензента, автор цілком вдало вписує в ширший контекст розпочатої в XVI ст. модернізації європейських держав, що входили в добу абсолютизму. «Держава громадян», де суспільству вдалося утримати певний вплив на важелі правління, на кінець XVI ст. у Європі залишилися в меншості і серед них була і Річ Посполита. Українська дослідниця вважає переконливим визначення А. Камінським феномену «шляхетського республіканізму» Речі Посполитої, який він вбачає в так званому езекуційному русі шляхти, що тривав упродовж XVI ст. і здобув перемогу, утвердивши засади підконтрольності короля «народові-шляхті» й розвинутого регіонального самоврядування та парламентського представництва. Позитивно вона оцінює спостереження польського історика щодо причин «повітової солідарності» шляхти Речі Посполитої, що була викликана потребою спільного фронту проти короля й всевладних магнатів, що й стало підставою для утвердження унікальної як для

Європи доби релігійних воєн віротерпимості [10]. Головне заперечення Н.М. Яковенко польському досліднику зводиться до того, що «громадянський простір» Речі Посполитої роз'їдали зсередини не так політичний інфантилізм повітової шляхти, як засаднича невідповідність ідеологічних гасел соціальним практикам. Започаткована квазі-демократизацією литовсько-руських олігархів наприкінці XVI – на початку XVII ст., ця невідповідність, наголошує рецензент, дуже швидко стала невиліковною хворобою шляхетської демократії і призвела до її загибелі. Однак вона вважає слушним спостереження А. Камінського, що традиційні польські вольності – струнка система громадянських цінностей, спільних для людей різної конфесії, різної етнічної приналежності і соціального стану, – стали надбанням й українського народу. Адже боротьба козаків за свої права велася в рамках цих вольностей, привнесених до них показаною шляхтою.

Н. Яковенко звертає увагу на те, що висновки автора щодо причини політичної кризи польської моделі держави упродовж кінця XVII-XVIII ст., яку він вбачає в нездатності вільнолюбної повітової шляхти добитися реальних політичних реформ, адекватних викликам часу, потребують уточнення. Так, за її версією, головна причина «кризи республіканізму» ховається не у сфері уявлень, а у сфері соціальних практик: шляхетський загал не міг впровадити змін політичного устрою, оскільки був лише статистом, а не господарем у державі. Вона стверджує, що справжніми «вождями народу» в популістських конфедераціях виступали магнати, які самі їх провокували, борючись за перерозподіл влади [11]. Більш конструктивнішим, на її переконання, є не ідеалізація рівноваги влад у Речі Посполитій, а визнання асиметрії політичних культур у різних її регіонах. У той час, як польський дослідник перебільшує ідею єдності шляхти в спільному пориві до демократії, наголошуючи на поступовій емансипації українських і литовських шляхетських загалів від своїх колишніх панів. На думку Н. Яковенко, сталося якраз навпаки: «привнесене з Великого князівства Литовського аристократичне всевладдя отруїло річпосполитський колодязь демократії», оскільки руська аристократія, окрім своїх звичних зон контролю з часів Великого князівства Литовського, дуже швидко опанувала ще й «коронний простір», витворивши разом з коронними магнатами потужну надрегіональну структуру, яка «накрила павутиною усю Річ Посполиту». Цей феномен, вважає український рецензент, «магнатського братання» дав поштовх до мутації «шляхетської демократії» від високих взірців XVI ст. до наступної кризи другої половини XVII-XVIII ст. [12].

Цікавою новаторською спробою вписування спадщини Речі Посполитої в національний білоруський історичний канон є робота Г. Сагановича «Нарис історії Білорусі від давнини до кінця

XVIII ст.» (2001), написана в рамках тієї ж люблінської серії. Білоруський дослідник поділяє думку А. Камінського, що Білорусі, як і Литві, Польщі, Україні, належить багатий досвід демократичного ладу та глибокі традиції парламентаризму. У передмові автор характеризує русоцентричний характер радянської історіографії і характеризує новітню концепцію походження Великого князівства Литовського. Так, звернувшись до історії Великого князівства Литовського в пошуках витоків національної державності, білоруські історики не тільки представили декілька концепцій передумов та початкового етапу згаданої держави, а спільно з литовськими колегами узгодили власний національний варіант історії Білорусі в складі цієї середньовічної держави, визнавши останню Русько-Литовською з урахуванням того значного вкладу, що вніс у її політичний і культурний розвиток український народ. Нині ця концепція здобула якщо не загальне визнання, то принаймні, більшості істориків-медієвістів. Так, ряд учених вважають Велике князівство Литовське, Руське, Жемайтійське балто-слов'янською державою, головною спадкоємицею давньої Київської Русі, а пройдений нею в XIV-XVI ст. шлях політичної еволюції – альтернативою Московській державі [13].

Г. Саганович окреслює пріоритети свого дослідження – «державно-політичне і громадське життя краю в XVI-XVII ст. – найбільш ідеологічно міфологізованого періоду. У центрі його уваги – права людини, феномен шляхетської демократії, самоврядування міст, перші форми громадянського суспільства, європейський контекст минулого Білорусі. Характеризуючи політичну систему ВКЛ, Г. Саганович окреслює прерогативи великого князя, підпорядкованих йому урядовців, показує формування інституту ради при володарі, простежує генезу шляхетського представницького органу – сейму, фіксує соціальний статус і права та обов'язки різних груп рицарської еліти, городян, селян [14].

У розділі «У державі двох народів» автор головним чином зосереджується на позитивних і негативних наслідках об'єднання з Кораною, де переконливо доводить, що всупереч унійним планам польської сторони, Велике князівство Литовське зберегло свою автономію (свою судову систему, відокремлене парламентське представництво, територіальну цілісність, військо, фіскальну й фінансову систему, державну канцелярію і навіть окрему присягу новообраного короля). Утвердженню політичної автономії ВКЛ слугувала остання кодифікація Литовського Статуту (1588), яка переконливо свідчить, що ідеали республіканізму й «золотих вольностей» знайшли дорогу до литовсько-руської спільноти в тій самій формі, у якій вони утвердилися в Короні. При цьому акцентує на засиллі олігархів – магнатських родин, які зосереджували всю владу у своїх руках, та активізації родової шляхти, яка під впливом

екзекуційного руху польської шляхти вимагала в середині XVI ст. радикального реформування – демократизації внутрішнього устрою ВКЛ через створення регулярних інститутів місцевого шляхетського самоврядування, сеймиково-сеймової системи, ліквідації судового імунітету аристократів.

Український рецензент роботи Г. Сагановича не погоджується з тим оптимістичним висновком, що аристократія втратила в ВКЛ можливість контролювати життя держави. Вона поділяє думку литовських істориків, які констатують, що в результаті цих реформ 50-60-х років XVI ст. магнати не програли у політичному лідерстві в країні до кінця XVIII ст., оскільки магнати, а не шляхта контролювали сеймики, де визначалась позиція ВКЛ у всіх питаннях [15].

Історіографічне переосмислення Речі Посполитої у вітчизняній науці найяскравіше представлено роботами Наталі Яковенко. Своїми науковими розвідками «Українська шляхта XIV – першої половини XVII ст. (Волинь і Наддніпрянська Україна)» та згаданим українським проектом історії Центрально-Східної Європи, вона розпочала доволі невдачну справу перегляду застарілих історичних політизованих стереотипів стосовно «Ягеллонської спадщини». Як свідчить передмова її видань «Нарису історії середньовічної та ранньомодерної України» (2005), справжньою метою авторки є очищення української історіографії від старих міфів, оновлення методології та інтегрування української версії історії у всесвітню. З огляду на наукову спеціалізацію дослідниці, кардинального перегляду зазнав період XV-XVII ст., особливо в контексті соціальної та культурної ідентичності Польсько-Литовської держави, до складу якої входила переважна більшість українських земель до кінця XVIII ст. Те, що цей український проект є успішним, свідчить рецензії фахівців [16].

Серед видань, які долучаються до історіографічної реабілітації Речі Посполитої, – робота Тимоті Снайдера «Реконструювання націй: Польща, Україна, Білорусь. 1569-1999» (2003). Автор простежує виникнення після Люблінської унії 1569 року багатоетнічної, багатоконфесійної та багатокультурної шляхетської нації, яку він протиставляє руйнівному модерному націоналізму XX ст. Він наголошує, що мова йде не про конструкцію, а реконструкцію – відродження націй. За його спостереженнями, для Заходу відновлення цих націй, які вже існували раніше, а не з’явилися після розпаду СРСР, все одно виявилось несподіванкою. У той час, як Т. Снайдер характеризує Східну Європу упродовж 1569-1999 років як таку, що не завжди входила до складу Росії, а була представлена поліетнічними державними утвореннями – Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою. Він визнає, що в Речі Посполитій склалася ранньомодерна нація як громадянська спільнота та цивілізація народу – шляхти, що була політичною нацією упродовж XVI-XVIII ст., і частину цієї «польської

нації» становили русини польської нації грецької віри [17].

Цікавим є спостереження автора, що в спадщині спільної Польсько-Литовської держави, литовці ідеалізували язичницький період (до 1386 року) та антипольську політику Вітовта (1392-1430); білоруси «золотим віком» своєї державності вважали епоху до Люблінської унії 1569 року: для поляків втіленням їх втраченої величі була Річ Посполита (1569-1795) [18].

Побіжний огляд статей і рецензій, представлених у міжнародному часописі «Критика» та «Гуманітарному огляді» – вітчизняному виданні «Товариства дослідників Центрально-Східної Європи» засвідчує, що наявний і критичний підхід до спроб модернізованого викладу історії Речі Посполитої в контексті міжнародного проекту історії Центрально-Східної Європи [19]. Так, на думку А. Портнова, польські національні міфи, які отримали «друге дихання» в сучасній історіографії, містять частину правди: Річ Посполита не була толерантною державою, адже православні, а згодом греко-католики перебували в упродовженій становищі (можливості політичної кар’єри, збереження маєтків і впливів були залежними від колонізації та католизації). На тих, хто волів зберегти православну віру, чекала деградація. На його переконання, розмови про польську толерантність вимагають уточнення: якщо згадати про релігійні війни в Європі, то релігійна нетолерантність Речі Посполитої стає відносною. Однак і малювати картини мирного співжиття «під дахом Речі Посполитої багатьох віровизнань», можливе, наголошує автор, завдяки лише «операції на історичній пам’яті» [20]. На думку автора, викликом для польської демократичної культури має бути розгляд повстання Хмельницького в контексті тогочасних європейських релігійних воєн, до чого заохочує робота С. Плохія «Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні».

Польська дослідниця Данута Сосновська продовжує тему критики спроб ідеалізації Речі Посполитої як співдружності багатьох народів і еталона демократії для європейських країн, вдаючись до аналізу роботи французького історика Данієля Бовуа «Український трикутник. Шляхта, царат і простолюд на Волині, Поділлі та Київщині. 1793-1914» (2005). На її думку, монографія Д. Бовуа – це гостра атака на польську сучасну історіографію і окремих її відомих постатей. Водночас французький дослідник розвінчує й українські міфи, зокрема він доводить, що українці не мали шансів на нормальний розвиток не лише під крилами Речі Посполитої, але й під опікою Росії. Аналізуючи суспільно-економічне знищення чиншової шляхти в Правобережній Україні, автор доходить висновку, що дрібну шляхту знищила бюрократична машина російської бюрократії, декласуючи її до статусу однодвірців за підтримки великих польських землевласників, які були зацікавлені в привласненні земельної власності збіднілої

шляхти, яка стала ласим шматком в умовах зростання ціни на землю. Історик, заперечивши демократичний і громадянський характер шляхетської спільноти Речі Посполитої, на думку Д. Сосновської, піддав сумніву і польську релігійну толерантність, що є головними постулатами польської ментальності, яку відстоюють польські дослідники історії Речі Посполитої Є. Клочовський та А. Камінський [21].

На думку А. Портнова, Д. Бовуа, досліджуючи історію шляхти на Правобережній Україні в кінці XVIII – середині XIX ст., цілком слушно критикує тезу польської історіографії про громадянську рівність у межах шляхетського стану та шляхетський парламентаризм, включно із солідарністю рицарського стану у владарюванні, кваліфікуючи її чистою ідеалізацією. Він відмовляє в науковій виваженості тези, що Річ Посполита була першою країною Європи, де запровадили громадянську рівність. Погоджуючись, що польська шляхта обирала короля, він, однак, відмовляє у визнанні Польщі «історичним взірцем демократичних цінностей». На його думку, Польща може пишатися тим, що виграла таку систему, і вона б була чудова, якби шляхетські маси справді були допущені до виборів. Задум був чудовий, утілення не вдалося. Поляки проголошували ідеали свободи, рівності, толерантності, але тільки для обраних: декларовані вартості не відповідають реаліям польського життя [22].

На думку Д. Сосновської, французький історик Д. Бовуа не висуває акту звинувачення польській історії, але показує, як із плином історії цінності, якими пишається польська культура, втрачали реальність. Його робота, на думку авторки, спонукає до рефлексії над життєво важливою для націй справою: як поляки, українці, росіяни можуть справді пишатися своїм минулим? Не на підставі кривд, що унеможливають критицизм, не на засаді перебільшень, а на підставі фактів, що зберігатимуть цінність національних міфів, але не заборонятимуть їх верифікування реаліями. Одна із проблем, що вимагає переосмислення, – явище національної конверсії руських і українських еліт. На її переконання, проти «фальшивої» польської свободи та демократії в сусідських суспільствах створювалися власні міфи «правдивої свободи» й демократії. У цьому контексті вона звертається до міфу козацтва в українській культурі, за якими козацтво, на відміну від шляхти, є справжньою братерською спільнотою вільних і рівних людей [23].

На думку В. Потульницького, польський фактор в українській історії радянська історіографія розглядала односторонньо: уникаючи аналізу етнічних конфліктів між польськими землевласниками і українськими селянами, трактуючи їх лише в рамках класової боротьби. Однак в останній час дедалі більше підкреслюється цивілізаторська місія поляків на Сході, які були для народів

«кресів», насамперед для українців, промоторами латинської передової культури і визволителями від Російської імперії. У той час, як у XIX ст. у Південно-Західних губерніях Російської імперії відбувалася не битва між панівною і підкореною націями, а битва двох імперських ідей та культур, одна з яких спромоглася перемогти на той час. Тому і взаємовідносини польської й української перспектив власних історій слід спостерігати під таким кутом зору, що ідея реставрації Речі Посполитої (а не тільки незалежність Польщі) і повернення історичної (а не етнічної) території продовжувала залишатися життєвою лінією, яка змушувала поляків, що мешкали в Російській імперії, залишатися поляками [24].

Таким чином, міжнародний проект інтегрованої історії країн Центрально-Східної Європи засвідчує успішність спроби координації зусиль представників національних історичних шкіл у розробці новітньої регіональної концепції європейської історії. Дослідникам в особі Є. Клочовського та його «Історії Центрально-Східної Європи», А. Камінського «Історія Речі Посполитої багатьох народів. 1505-1795» (Польща), українських істориків (Н. Яковенко, Я. Грицак), білоруських (Г. Саганович) вдалося історично реабілітувати Річ Посполиту, оскільки згадані автори вважають неконструктивними як польські спроби «привласнення» спадщини Речі Посполитої, так і білоруські, литовські, українські зусилля «викинути» її з минулого своїх народів у ході творення власних модерних національних ідентичностей. Так, у роботі білоруського історика Г. Сагановича «Нарис гісторії Беларусі» Польсько-Литовська федерація трактується як держава, що об'єднала своїх громадян поняттям вітчизни і свободи. І в цих «уроках свободи», на думку автора, містяться ті головні цінності, які належать білорусам успадкувати зі своєї історії. Водночас у сучасній історіографії простежується тенденція критичного оцінювання новітнього прочитання політичної історії Речі Посполитої з огляду не тільки історіографічної реабілітації останньої, а й ідеалізації її громадянської культури як взірця європейської демократії.

Водночас вважаємо слушним спостереження А. Портнова, Н. Яковенко, що основна маса українських істориків стоїть осторонь дискусій про Центральну Європу, а політичний, медійний, суспільний дискурс практично не апелюють до спадщини Речі Посполитої. Загалом, на їх думку, вона й надалі є чужою у вітчизняній історіографії, протиставленою міфологізованому народницькому образу козацтва. Складається враження, що про самі спроби переосмислення Речі Посполитої більшість істориків не знає взагалі, або довідується з рецензій і реферативних переказів. Н. Яковенко відзначає певні зрушення у справі об'єктивного трактування образу Польщі і поляків у вітчизняних підручниках (більш зважено подаються Люблінська унія 1569 року та

Берестейська 1596 року, визнається позитивний вплив польської культури на українську, Польща тим визнається культурним «мостом» між Заходом і Україною). Однак попри переоцінки причин і наслідків Люблінської і Берестейської уній, визнання польського посередництва в прилученні українців до здобутків культури Заходу, соціокультурної і політичної реабілітації Речі Посполитої в історії України у вітчизняній історіографії все ще не відбулося. Домінує

радянське кліше в зображенні Польщі і України як цілком двох окремих політичних організмів у Речі Посполитій, у той час, коли поняття «поляк» виступало не етнонімом, а політонімом і стосувалося шляхетського стану. Дослідниця констатує наявність численних антипольських стереотипів (поляків як окупантів, що свідомо дотримувалися політики пригноблення та денационалізації українців). Тому в справі оцінки новітньої концепції Центрально-Східної Європи, як і історіографічної спадщини

ЛІТЕРАТУРА

1. Потульніцький В.А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 3-6.
2. Тер Ф. Україна на ментальній карті Європи // Критика. – 2005. – № 9. – С. 5.
3. Єдлицький Є. Національні периферії європейської цивілізації // Критика. – 2004. – № 9. – С. 6.
4. Сінкевич Є.Г. Проблема цивілізаційної місії Речі Посполитої в історіографічному доробку представників краківської історичної школи // Наукові праці МДГУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2008. – Т. 68. – Вип. 75. – С. 112-115.
5. Простір свободи. Україна шпальтах паризької «Культури». – К., 2006. – С. 25-35.
6. Єдлицький С. Вказ. праця. – С. 7.
7. Тер Ф. Вказ. праця. – С. 6.
8. Kaminski, Andrzej Sulima. Historia Rzeczypospolitej wielu narodow 1505-1795 / Obywatele, ich panstwa, spoleczenstwo, kultura. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. – 264 s. Рец.: Яковенко Н. «Ничого не має бити дорожчого над вольность» // Український гуманітарний огляд. – К., 2002. – № 7. – С. 11-12.
9. Kaminski, Andrzej Sulima. Historia Rzeczypospolitej wielu narodow 1505-1795 / Obywatele, ich panstwa, spoleczenstwo, kultura. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. – 264 s.
10. Kaminski, Andrzej Sulima. Historia Rzeczypospolitej wielu narodow 1505-1795 / Obywatele, ich panstwa, spoleczenstwo, kultura. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. – 264 s. Рец.: Наталя Яковенко. «Ничого не має бити дорожчого над вольность» // Критика. – 2002. – № 7. – С. 11-37.
11. Там само. – С. 14-16.
12. Там само. – С. 18-19.
13. Сагановіч Г. Нарис гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мінськ: Энцыклопедыкс, 2001. – 411 с.
14. Там само. – С. 123-125.
15. Kaminski, Andrzej Sulima. Historia Rzeczypospolitej wielu narodow 1505-1795 / Obywatele, ich panstwa, spoleczenstwo, kultura. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. – 264 s. Рец.: Наталя Яковенко. «Ничого не має бити дорожчого над вольность». – С. 18-19.
16. Плохій С. Уявляючи ранньомодерну Україну. Рец.: Яковенко Н.М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002 // Критика. – 2005. – № 9. – С. 27-30; Леонід Зашкільняк. Канонічна історія стереотипного сусіда // Критика. – 2006. – № 3. – С. 11-14.
17. Timothy Snyder. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999. – New Haven and London: Yale University Press, 2003. – 367 p. Рец.: Олександр Осіпан. Довгоочікувана реконструкція «неочікуваних націй» // Гуманітарний огляд. – К., 2004. – № 10. – С. 155-171.
18. Там само. – С. 160.
19. Кізвальтер Томаш. Сармати, клієнти і модернізація // Критика. – 2004. – № 9. – 10. – С. 22-24; Сосновська Данута. Історія як сумнів // Критика. – 2006. – № 9. – С. 18-21; Менджецький Владзімеж. Переокреслення кресів // Критика. – 2006 – № 3. – С. 15-16; Шацький Є. Дискусія про Польщу, поляків і польськість // Критика. – 2004. – № 10. – С. 21.
20. Портнов Андрій. Винаходячи Річ Посполиту // Критика. – 2006. – № 9. – С. 20.
21. Сосновська Данута. Вказ. праця. – С. 19.
22. Портнов Андрій. Вказ. праця. – С. 23.
23. Сосновська Данута. Вказ. праця. – С. 20.
24. Потульніцький В.А. Вказ. праця. – С. 19.